

MEG WAITE CLAYTON

De laatste trein
naar vrijheid

Vertaling Karin de Haas

HarperCollins

Voor dit boek is papier gebruikt dat onafhankelijk is gecertificeerd door FSC* ten behoeve van verantwoord bosbeheer.
Kijk voor meer informatie op www.harpercollins.co.uk/green.

HarperCollins is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam.

Copyright © 2019 Meg Waite Clayton
Oorspronkelijke titel: *The Last Train to London*
Copyright Nederlandse vertaling: © 2020 HarperCollins Holland
Vertaling: Karin de Haas
Omslagontwerp: Andrea Guinn
Bewerking: Pinta Grafische Producties
Omslagbeeld: © Mark Owen / Trevillion Images; © Serjio74 / Olga Che / Shutterstock
Zetwerk: Mat-Zet B.V., Huizen
Druk: ScandBook UAB, Lithuania, met gebruik van 100% groene stroom

ISBN 978 94 027 1474 6
ISBN 978 94 027 5936 5 (e-book)
NUR 302
Eerste druk januari 2020
Zevende druk februari 2024

Originele uitgave verschenen bij HarperCollins Publishers LLC, New York, U.S.A.
Deze uitgave is uitgegeven in samenwerking met HarperCollins Publishers LLC
HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises ULC
* en ™ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met * zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Alle in dit verhaal voorkomende personen zijn ontleend aan de fantasie van de schrijver. Elke gelijkenis met bestaande personen berust op toeval.

VOORWOORD VAN DE AUTEUR

Na de annexatie door Duitsland van het onafhankelijke Oostenrijk in maart 1938 en het geweld van de Kristallnacht in november van hetzelfde jaar begon een buitengewone poging om tienduizend kinderen in veiligheid te brengen in Engeland. Hoewel deze roman fictief is, is hij gebaseerd op de werkelijke kindertransporten onder leiding van Geertruida Wijsmuller-Meijer uit Amsterdam, die al in 1933 begon met het redden van kleinere groepjes kinderen. Voor de kinderen was zij 'tante Truus'.

Deel I

WAT
VOORAFGING

DECEMBER 1936

AAN DE GRENS

Dikke sneeuwvlokken verzachtten het uitzicht door het raampje van de trein: een met sneeuw bedekt kasteel op een met sneeuw bedekte heuvel, dat spookachtig door de met sneeuw gevulde lucht schemerde. De conducteur riep: ‘Bad Bentheim; dit is Bad Bentheim, Duitsland. Passagiers die verder reizen naar Nederland moeten documenten overleggen.’

Geertruida Wijsmuller – een Nederlandse met een krachtige kin, neus en voorhoofd, een brede mond, kasjmiergrijze ogen – kuste de baby op haar schoot. Ze kuste hem nog een keer en liet haar lippen even op zijn gladde voorhoofd rusten. Toen gaf ze hem aan zijn zus en trok het keppeltje van het hoofd van hun peuterbroertje. *‘Es ist in Ordnung. Es wird nicht lange dauern. Dein Gott wird dir dieses eine Mal vergeben,’* suste ze het protest van het jongetje, in de taal van de kinderen. Het geeft niet. Het is maar voor even. Je God zal het ons deze keer vergeven.

Toen de trein zwoegend tot stilstand kwam, sprong het jochie naar het raam en riep: ‘Mama!’

Truus streek over zijn haar en volgde zijn blik door het besneeuwde glas. Ze zag Duitsers die ondanks het slechte weer in strakke rijen op het perron stonden, een kruier met een overvolle bagagekar, een man met een kromme rug die een reclamebord met zich meestorste waarop de diensten van een kleermaker werden geadverteerd. Ja, daar was de vrouw die het kind zag: een slanke vrouw met een donkere jas en een donkere sjaal die bij een worstkraampje stond, met haar rug naar de trein, terwijl het jongetje opnieuw naar haar riep: ‘Maaa-maaa!’

De vrouw draaide zich om en nam op haar gemak een hap van de vette worst. De schouders van het jongetje zakten. Natuurlijk was het niet zijn moeder.

Truus trok het kind tegen zich aan en fluisterde ‘Zoet maar, zoet maar’, omdat ze geen beloften wilde doen die ze niet kon nakomen.

De deuren van de wagon gingen kletterend en sissend open. Een nazigrensbewaker op het perron stak zijn hand omhoog om een passagier te helpen uitstappen, een zwangere Duitse die zijn hulp met een in handschoen gestoken hand aannam. Truus maakte de paarlen knopen van haar eigen gele leren handschoenen los, schoof de geschulpte manchetten met de verfijnde zwarte accenten omlaag en trok de handschoenen uit. Het leer bleef even haken achter de robijn in een van haar ringen. Met handen waar de eerste rimpeltjes en vlekjes op begonnen te verschijnen, veegde ze de tranen van het jongetje weg.

Vlug streek ze het haar en de kleren van de kinderen glad. Geruststellend zei ze hun namen, maar ze hield een half oog op de snel slinkende rij passagiers.

‘Goed,’ zei ze, een beetje spuug van de mond van de baby vegend terwijl de laatste passagiers uitstapten. ‘Ga jullie handen wassen, zoals we hebben geoefend.’

De nazigrensbewaker kwam het trapje van de wagon al op.

‘Toe maar, vlug, maar neem de tijd voor het wassen,’ zei Truus rustig. Tegen het meisje zei ze: ‘Hou je broertjes zo lang mogelijk bezig, liefje.’

‘Tot u uw handschoenen weer aantrekt, tante Truus,’ zei het meisje.

Het mocht niet lijken alsof Truus de kinderen verstopte, maar ze wilde ze ook niet in de buurt hebben bij het onderhandelen. En dus richtten we onze blik niet op wat er te zien is, maar op wat er niet te zien is, dacht ze terwijl ze de robijn gedachteloos naar haar lippen bracht, alsof ze de edelsteen kuste.

Ze opende haar handtas, een kleinere dan ze zou hebben meegenomen als ze had geweten dat ze met drie kinderen in haar kielzog naar Amsterdam terug zou keren. Ze rommelde erin en deed haar andere ringen af. De kinderen, die zich nu achter haar bevonden, liepen ondertussen naar de andere kant van de wagon.

Voor haar verscheen de grensbewaker. Het was een jonge man, maar niet zo jong dat hij niet getrouwd zou kunnen zijn en zelf kinderen zou kunnen hebben.

‘Visa? Hebben jullie visa om Duitsland te verlaten?’ vroeg hij aan Truus, de enige volwassene die nog in de wagon zat.

Truus bleef in haar tas rommelen, alsof ze de vereiste papieren zocht. ‘Kinderen, je hebt er je handen vol aan, is het niet?’ verzuchtte ze goedmoedig terwijl ze haar vingers in haar tas om haar Nederlandse paspoort klemde. ‘Hebt u kinderen, officier?’

Er verscheen een piepklein glimlachje op het gezicht van de bewaker. ‘Mijn vrouw is in verwachting van onze eerste. Misschien komt hij wel met kerst.’

‘Wat fijn voor u!’ zei Truus hartelijk, glimlachend om haar eigen mazeltje. De bewaker keek in de richting waar het geluid van stromend water en kwetterende kinderen vandaan kwam, en ze liet hem stilstaan bij de gedachte die hopelijk bij hem opkwam. De gedachte dat hij snel een baby zou hebben, zoals de kleine Alexi, die zou opgroeien tot een kind, zoals Israël of die lieve, lieve Sara.

Ze voelde aan de robijn, schitterend en warm, de enige ring die ze nog droeg. ‘U hebt vast iets bijzonders om uw vrouw cadeau te doen wanneer de baby wordt geboren.’

‘Iets bijzonders?’ herhaalde de nazi, en hij richtte zijn aandacht weer op haar.

‘Iets moois dat ze elke dag kan dragen, als aandenken aan een heel bijzonder moment.’ Ze deed de ring af en zei: ‘Mijn vader heeft deze aan mijn moeder gegeven op de dag dat ik werd geboren.’

Haar bleke, vaste vingers staken hem de ring met de robijn toe, samen met haar enkele paspoort.

De man nam alleen het paspoort aan, bekeek het en keek toen weer naar de andere kant van de wagon. ‘Zijn dat uw kinderen?’

Nederlandse kinderen konden worden bijgeschreven in het paspoort van hun ouders, maar in het hare stond slechts haar eigen naam.

Ze draaide de ring zo dat de robijn het licht ving en zei: 'Kinderen zijn het dierbaarste bezit ter wereld.'

JONGEN ONTMOET MEISJE

Stephan schoot door de deuren naar buiten en rende de met sneeuw bedekte trap af. Zijn schooltas schuurde langs het jasje van zijn schooluniform terwijl hij naar het Burgtheater sprintte. Bij de kantoorboekhandel bleef hij staan; de schrijfmachine stond nog in de etalage. Hij schoof zijn bril omhoog, drukte zijn vingers tegen het raam van de etalage en deed net alsof hij typte.

Toen rende hij verder, slalomend door de menigte op de *Christkindlmarkt*, de geur van peperkoek en zoete glühwein opsnuivend. ‘Sorry. Sorry. Sorry!’ riep hij, met zijn pet omlaaggetrokken om herkenning te voorkomen. Zijn familie genoot aanzien; hun vermogen kwam van het chocoladebedrijf dat ze met hun eigen kapitaal hadden opgericht en hun bankzaken werden afgehandeld door de chique Rothschild-bank. Als zijn vader te horen kreeg dat hij alweer een oude dame op straat omver had gelopen, zou die schrijfmachine dichterbij de dennenboom met lichtjes op de Rathausplatz blijven dan bij de kerstboom die bij hem thuis stond.

Hij zwaaide naar de oude man die de nieuwskiosk bemande. ‘Goedemiddag, Herr Kline!’

‘Waar is je overjas, jongeheer Stephan?’ riep de oude man hem na.

Stephan keek omlaag – hij had zijn jas voor de zoveelste keer op school laten liggen – maar hij minderde pas vaart toen hij bij de Ringstrasse was, waar een spontane nazidemonstratie hem de weg versperde. Hij dook een met posters beplakte tunnel in en daalde kletterend de metalen trap af naar de donkere onderwereld van Wenen. Even later kwam hij weer tevoorschijn aan de andere kant van de straat, bij het Burgtheater. Hij schoot door de deuren van het theater naar binnen en rende met twee treden tegelijk de trap af naar de kapsalon in de kelder.

‘Jongeheer Neumann, wat een verrassing!’ zei Herr Perger. Hij trok zijn

wenkbrauwen op tot ze boven zijn bril uitstaken, die net zo rond en zwart was als die van Stephan, zij het minder besneeuwd. De kapper was net bezig het laatste beetje haar van de dag met een stoffer en blik met lange steel op te veegen. ‘Maar had ik niet –’

‘Alleen een beetje bijknippen. Het is al een paar weken geleden.’

Herr Perger richtte zich op, gooide het haar in een vuilnisbak en zette het stoffer en blik naast een cello die tegen de muur leunde. ‘Ach, jonge mensen hebben een beter geheugen dan oude,’ zei hij hartelijk, met een knikje naar de kappersstoel. ‘Of geldt dat niet voor een jongeman die te veel geld heeft?’

Stephan liet zijn tas vallen. Een paar pagina’s van zijn nieuwe toneelstuk vielen eruit en kwamen op de grond terecht, maar wat maakte het uit? Het was Herr Perger maar. Hij schudde zijn jasje van zich af, ging in de stoel zitten en zette zijn bril af. De wereld werd vaag; de cello en het stoffer en blik leken wel een stel dat samen danste in de hoek, en het gezicht in de spiegel boven zijn stropdas zou van iedereen kunnen zijn. Hij rilde toen Herr Perger de kapmantel om hem heen drapeerde. Hij had er een hekel aan als zijn haar geknipt werd.

‘Ik hoorde dat ze misschien voor een nieuw toneelstuk gaan repeteren,’ zei hij. ‘Is het er eentje van Stefan Zweig?’

‘O ja, je bent een fan van Herr Zweig. Hoe kon ik dat vergeten?’ zei Otto Perger. Zijn stem klonk licht spottend, maar het was niet onvriendelijk bedoeld. Bovendien kende Herr Perger alle geheimen over de toneelschrijvers en de sterren en het theater. Stephans vrienden hadden geen idee waar hij zijn nieuwtjes vandaan haalde; ze dachten dat hij een belangrijk iemand kende.

‘Herr Zweigs moeder woont nog steeds hier in Wenen,’ zei Stephan.

‘Maar toch maakt hij zijn bezoeken vanuit Londen maar zelden bekend. Nu, ik hoop dat ik je niet teleurstel, Stephan, maar dit nieuwe toneelstuk is van Csokor. Het heet *3. November 1918* en het gaat over het eind van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk. Er wordt nogal wat gefluisterd en gespeculeerd over de vraag of het überhaupt opgevoerd zal worden. Ik ben bang

dat Herr Csokor maar beter een ingepakte koffer klaar kan hebben staan. Maar ik heb gehoord dat het wel degelijk door zal gaan, alleen zal er in de publiciteit bij vermeld worden dat de schrijver met het stuk niet de naties van het voormalige Duitse Rijk wil beledigen. Een beetje van dit, een beetje van dat, wat er ook voor nodig is om te overleven.’

Stephans vader zou hebben tegengeworpen dat dit Oostenrijk was, niet Duitsland; de coup van de nazi's was hier al jaren geleden neergeslagen. Stephan had echter geen belangstelling voor politiek. Hij wilde alleen maar weten wie de hoofdrol zou spelen.

‘Wil je een gokje wagen?’ vroeg Herr Perger, terwijl hij de stoel met Stephan erin naar zich toe draaide. ‘Ik meen me te herinneren dat je daar aardig goed in bent.’

Stephan hield zijn ogen dichtgeknepen en rilde weer, hoewel er gelukkig geen plukjes haar op zijn gezicht terecht kwamen. ‘Werner Krauss?’ raadde hij.

‘Kijk eens aan!’ riep Herr Perger enthousiast uit.

De kapper draaide de stoel weer naar de spiegel, en Stephan zag met zijn kippige blik dat Herr Perger niet zo opgetogen had gereageerd omdat het antwoord klopte, maar omdat hij een meisje begroette dat als een surrealistische zonnebloem tevoorschijn was gekomen uit een verwarmingsrooster in de muur onder Stephans spiegelbeeld. Ze stond recht voor hem, met vegen op haar bril en blonde vlechten en ontluikende borsten.

‘Ach, Žofie-Helene, je mama zal de hele avond bezig zijn om die jurk schoon te boenen,’ zei Herr Perger.

‘Het was geen eerlijke vraag, opa Otto, er zijn twee mannelijke hoofdrollen,’ zei het meisje. Haar heldere stem bleef ergens in Stephans binnenste steken, als de eerste hoge bes in het ‘Ave Maria’ van Schubert – haar stem en de lyrische klanken van haar naam, Žofie-Helene, en de nabijheid van haar borsten.

‘Het is een lemniscaat van Bernoulli,’ zei ze, voelend aan het gouden hangertje dat ze aan een ketting om haar hals droeg. ‘Analytisch gezien de

nulverzameling van de polynome X in het kwadraat plus Y in het kwadraat min het product van X in het kwadraat min Y in het kwadraat keer tweemaal A in het kwadraat.’

‘Ik...’ stamelde Stephan. Het schaamrood steeg hem naar de kaken omdat hij erop was betrapt dat hij naar haar borsten staarde, al had ze dat zelf niet door.

‘Ik heb hem van mijn vader gekregen,’ zei ze. ‘Hij hield ook van wiskunde.’

Herr Perger maakte de kapmantel los, gaf Stephan zijn bril en wuifde de munt weg die Stephan hem wilde geven, met de mededeling dat deze knipbeurt gratis was. Vlug stopte Stephan de pagina’s van zijn script weer in zijn tas. Hij wilde niet dat dit meisje zijn toneelstuk zou zien, of dat ze zou weten dat hij een toneelstuk aan het schrijven was, dat hij zich inbeelde dat hij iets zou kunnen schrijven wat de moeite van het lezen waard was. Halverwege zijn bewegingen stopte hij en staarde verward naar de grond. Die was helemaal schoon?

‘Stephan, dit is mijn kleindochter,’ zei Otto Perger met de schaar nog in zijn hand. ‘Žofie, Stephan is minstens zo geïnteresseerd in het theater als jij, al hecht hij dan wat meer belang aan een net kapsel.’

‘Leuk je te ontmoeten, Stephan,’ zei het meisje. ‘Maar waarom laat je je haar knippen als dat helemaal niet nodig is?’

‘Žofie-Helene,’ zei Herr Perger vermanend.

‘Ik kon alles zien door het rooster. Je haar hoefde helemaal niet geknipt te worden, dus deed opa Otto net alsof. Maar wacht, niets zeggen! Laat me raden.’ Ze nam alles om zich heen in haar op: de cello en de kapstok en haar grootvader en Stephan zelf. Haar blik bleef op zijn tas rusten. ‘Je bent een acteur! En opa weet alles over dit theater.’

Otto Perger zei: ‘Stephan is een schrijver, *Engelchen*. En je weet toch dat de grootste schrijvers de gekste dingen doen, gewoon voor de ervaring.’

Žofie-Helene nam Stephan met hernieuwde belangstelling op. ‘Ben je echt een schrijver?’

‘Ik... Ik krijg een schrijfmachine met kerst,’ zei Stephan. ‘Ik hoop dat ik een schrijver ben.’

‘Maken ze speciale schrijfmachines?’

‘Speciaal?’

‘Is het raar om linkshandig te zijn?’

Verward staarde Stephan naar zijn handen, terwijl het meisje het verwarmingsrooster weer losmaakte en op handen en voeten de muur in kroop. Even later stak ze haar hoofd naar buiten. ‘Kom op, Stephan, de repetities zitten er bijna op,’ zei ze. ‘Je vindt het toch niet erg als je kleren een beetje vies worden? Voor de ervaring?’

ROBIJNEN OF NEP

Een paarlen knoop sprong van Truus' geschulpte manchet toen ze, met de baby op haar ene arm, haar hand uitstak om de jongen vast te grijpen. De kleuter was zo gefixeerd op het enorme koepelvormige plafond van het station van Amsterdam dat hij bijna uit de trein viel.

'Truus,' begroette haar echtgenoot haar terwijl hij het jochie uit de trein tilde. Daarna hielp hij het meisje met uitstappen, en Truus met de baby.

Op het perron liet Truus zich door haar man omhelzen, een zeldzame uiting van genegenheid in het openbaar.

'Geertruida,' zei hij, 'kon Frau Freier niet –'

'Nu even niet moeilijk doen, Joop. Het is gedaan, en ik weet zeker dat de vrouw van die aardige jonge bewaker die ons de grens over heeft geholpen, de robijn van mijn moeder harder nodig heeft dan wij. En het is bijna kerst.'

'Lieve hemel, je gaat me toch niet vertellen dat je het hebt gewaagd om een nazi met een nepedelsteen om te kopen?'

Ze kuste hem op de wang. 'Je ziet het verschil zelf niet eens, lieverd, dus ik denk niet dat die man het door zal hebben.'

Joop moest lachen en hij nam de baby van haar over. Hij hield het kind onhandig maar liefdevol vast – als een man die gek was op kinderen maar ze zelf nooit had gekregen, hoewel ze het jaren hadden geprobeerd. De handen van Truus voelden koud aan nu de baby ze niet meer verwarmde, en ze stak ze in haar zakken en voelde het lucifersdoosje dat ze al bijna vergeten was. Wat een vreemde kerel was dat geweest, de dokter in de treinwagon die haar het doosje had gegeven. 'U bent ongetwijfeld gestuurd door God,' had hij gezegd met een warme blik naar de kinderen. Hij had haar verteld dat hij altijd een gelukssteen bij zich droeg en dat hij die haar graag wilde geven. 'Om u en de kinderen te beschermen,' had hij aangedrongen. Hij had het kleine doosje opengeschoven om haar een

ruwe platte steen te laten zien die geen enkel ander nut kon hebben dan geluk brengen. ‘Op Joodse begrafenissen schenk je geen bloemen maar stenen,’ zei hij, wat haar het gevoel had gegeven dat ze niet meer kon weigeren. In Bad Bentheim was hij uitgestapt, voordat de trein de grens tussen Duitsland en Nederland zou passeren, en nu was Truus met de kinderen in Amsterdam en bedacht ze dat het misschien wel waar was dat het lelijke steentje geluk bracht.

‘Luister, kleine man,’ zei Joop tegen de baby, ‘als je groot bent, moet je iets bijzonders doen, zodat het de moeite waard was dat mijn dwaze bruid haar leven op het spel heeft gezet.’ Als deze spontane reddingsactie hem al dwarszat, dan zou hij er toch net zomin tegen protesteren als hij deed wanneer Truus naar Duitsland reisde met het vooropgezette plan om kinderen op te halen. Hij kuste de baby op de wang. ‘Er staat een taxi klaar,’ zei hij.

‘Taxi? Heb je soms opslag gekregen bij de bank terwijl ik weg was?’ Het was een mild grapje; Joop was een bankiersbankier, door en door zuinig. Maar wel eentje die zijn vrouw na twintig jaar huwelijk nog steeds zijn bruid noemde.

‘Zelfs zonder sneeuw zou het een flink stuk lopen zijn van de tramhalte naar het huis van hun oom,’ zei hij, ‘en dokter Groenveld zou niet willen dat de neefjes en het nichtje van zijn vriend met bevroren tenen arriveren.’

De vriend van dokter Groenveld. Aha, dacht Truus terwijl ze de wereld van besneeuwde takken en bevroren grachten in liepen. Zo kwam de hulp van het Comité voor Bijzondere Joodsche Belangen vaak tot stand: vrienden van vrienden, de kinderen van vrienden of zakenpartners. In veel gevallen bepaalden toevallige relaties het lot.

ONAFHANKELIJK WENEN

HITLERS GEBORTEHUIS NU EEN MUSEUM

Ondanks het zomerakkoord blijft de verhouding tussen Oostenrijk en Duitsland gespannen

DOOR KÄTHE PERGER

BRAUNAU AM INN, 20 DECEMBER 1936 – De eigenaar van het geboortehuis van Adolf Hitler heeft twee van de kamers van het huis voor het publiek opengesteld. De Oostenrijkse autoriteiten in Linz hebben hier toestemming voor gegeven, op voorwaarde dat er alleen Duitse bezoekers worden toegelaten en geen Oostenrijkers. Mochten er toch Oostenrijkers in het museum worden binnengelaten, of mochten de nazi's het gebruiken als plek om te demonstreren, dan zal het direct worden gesloten.

De opening van het museum is

mogelijk dankzij de Oostenrijks-Duitse overeenkomst van 11 juli, waarin werd afgesproken om de 'normale en vriendelijke verhouding' tussen onze landen te herstellen. Volgens de overeenkomst erkent Duitsland de onafhankelijkheid van Oostenrijk en zegt het toe om ons politieke systeem als een interne kwestie te beschouwen waarop het geen invloed zal uitoefenen – een concessie van de kant van Hitler, die bezwaar heeft tegen de gevangenneming door onze regering van leden van de Oostenrijkse nazipartij.